

KESÄN MENTYÄ

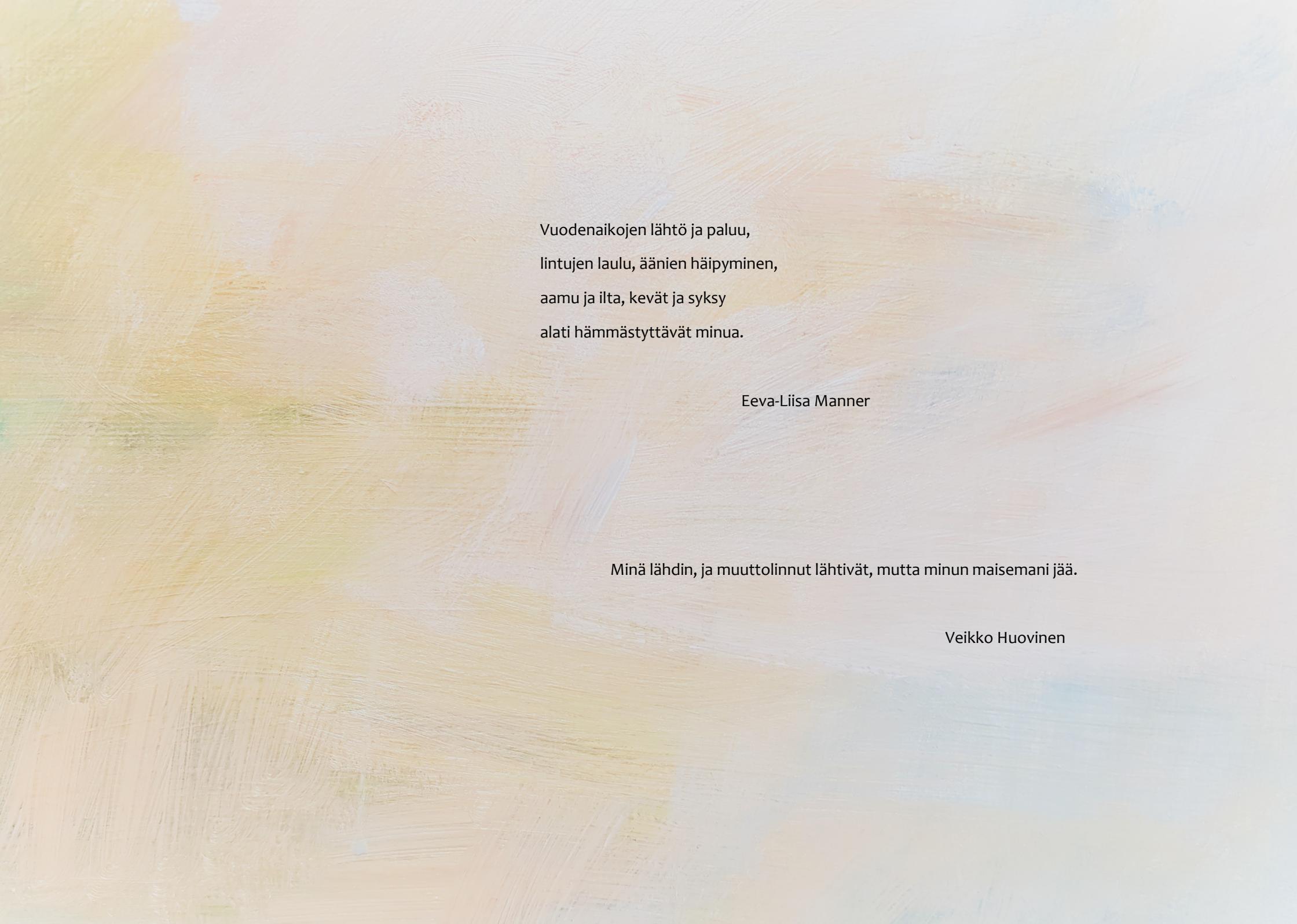

Anna Liljeroos 2021

Kuvataiteen perusopetus, laaja oppimäärä

Lopputyö

Sara Hildén -akatemia

Vuodenaikojen lähtö ja paluu,
lintujen laulu, äänien häpyminen,
aamu ja ilta, kevät ja syksy
alati hämmästyttävät minua.

Eeva-Liisa Manner

Minä lähdin, ja muuttolinnut lähtivät, mutta minun maisemani jää.

Veikko Huovinen

Sisälllys

1. Mökkimaisemissa
2. Aiheeni
3. Maalaus
4. Video
5. Installaatio
6. Liikkuva maisema
7. Prosessi
8. Luottamus

1. Mökkimaisemissa

Istun tutun mökkirinteen heinikossa. Tuuli käy ylitse maiseman. Tapahtuu paljon: kellastuneet koivun lehdet irtoavat ilmaan ja satavat alas, heinikko liikahtelee, samoin puiden oksat, pilvet liikkuvat ja linnutkin vielä jos-sain. Ja toisaalta, tapahtuu vähän, olen liikkumatta, en tee mitään, minussa ei mikään muutu. Ympärilläni luonnon ikuisuus, jatkuva liike.

”Me katoamme kuin uni aamun tullen, kuin ruoho, joka hetken kukoistaa, joka vielä aamulla viheriöi mutta illaksi kuivuu ja kuihtuu pois.” (Ps. 90:4)

Kesä oli kirkas ja täysi, kukat kukkivat kaarensa ja lakastuvat sitten, maa antaa sadon ja syyskesän myötä värit murtuvat vähitellen, haalistuvat pois. Kylmä hiljentää luonnon.

Ihmiset elävät maisemassa ja poistuvat sitten. Maisema jää, on, elämän kaaret alkavat ja loppuvat. Luonto jatkaa, vuodet kiertävät ja pitelevät maisemaa vuodenaikojen erilaisin ottein.

Kesä kului. Puutarha kasvoi. Kuljin luonnossa. Kuvasin videoita. Niitin vuohenputkea. Kiersin metsän rajoja.

2. Aiheeni

Aivan aluksi, lopputyöprosessia tähyillessä keväällä 2020, valitsin aiheekseni puutarhan. Käänsimme maata mökkipuutarhassa ja minua kiinnosti pohtia kasvua ja kuolemaa, vuodenvaihtuksen rytmejä, luontoa, maata ja metsää. Puutarha aiheena kantoi valtavasti kiehtovaa symboliikkaa, josta ammentaa. Pohdin myös, voisinko tehdä lopputyöni muiden ihmisten kanssa jonkinlaisena yhteisöllisenä teoksena. Myös videon tekeminen kiehtoi.

Kesän kuluessa en keskittynyt enää pelkästään puutarhaan, vaan kaikkeen luontoon ympärillä. Lopputyöaiheeni täsmentyi ja halusin kuvata ajan kuluu, muutosta ja katoamista. Välineikseni valikoituivat maalaus ja video. Ajattelin, että ne voisivat esiintyä jotenkin rinnakkain. Lopputyöprosessi näyttäköön, millaisiin muotoihin ne taipuvat. Tavoitteeni oli työskennellä ahkerasti ja rohkeasti uutta kokeillen.

Mielessäni liikahteli ilmaus äisyys. Luonnossa törmää väistämättä äisyyteen, siihen tuntuun, että ympärillä on olemisen kaikkeus ja hetkien hiljainen jatkumo. Elämä jatkaa ja jatkuu, muuntuu, palaa, kertautuu. Ja tämä kaikki minusta, ja meistä, huolimatta.

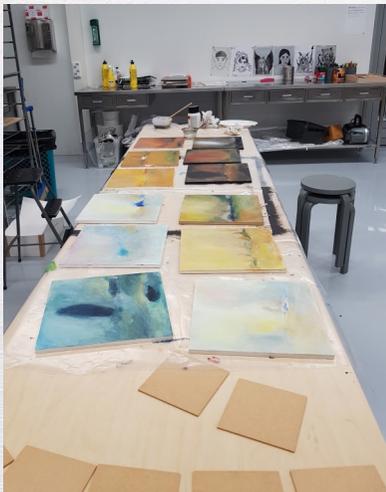
3. Maalaus

Sara Hildén -akatemiaan syventävissä opinnoissa olen keskittynyt lähinnä maalaukseen ja halusin maalata myös lopputyössäni. Minulle maalaus on käsillä tekemistä ja värien kanssa oleilua. Opinnoissa maalauksistani syntyi usein sarjoja, koska maalaan mielelläni useampaa työtä kerralla. Olen havainnut, että niin saan tekemiseeni enemmän tapahtumaa ja liikettä. Useampi teos antaa vauhtia, vähentää tuumaamista ja pääsen helpommin eteenpäin. Liikkeessä pysyminen tuo mahdollisesti esille jotain tuoretta ja harkitsematonta ja siten ehkä kiinnostavaa. Ajatukseni oli maalata sarja myös lopputyössäni.

Maalasin opintojen eräällä maalaukskursilla koululta löytyneille levyille. Tein pieniä maalauksia ja työskentely oli helppoa ja soljuvaa. Näiden maalausten aiheena oli väljästi maisema tai mielenmaisema. Jatkoin lopputyössäni maalaamista samaan tapaan 27 cm x 27 cm -kokoisille MDF-levyille. Osin mukana oli jo aiemmin kurssilla aloittamiani pohjia. Ajattelin, että tämä sujuu nyt näin, katsotaan myöhemmin, syntyisikö kokonaisuuteen myös isompia maalauksia. Työstin kaikkia maalauksia kerralla ja kokonaisuus nytkähtivät nopeasti eteenpäin muutamana syksyn maalaukset. Sovittelin eri maalauksia rinnakkain tehdessäni ja niiden yhteissommitelma rakentui vähitellen. Päädyin kokoamaan 12 maalausta yhteen suorakaiteen muotoiseksi sommitelmaksi. Toinen vaihtoehto olisi ollut ripustaa ne rinnakkain pitkäksi jatkumoksi. Pohjia minulla olisi ollut enemmänkin, harkitsin myös 16 maalauksen kokonaisuutta, mutta 12 maalausta muodostivat eräänlaisen kuukausien ja vuodenvieron kuvaelman, mielestäni sopivan kokonaisuuden. Annoin sille nimeksi Elämän kehällä.

Maalaukseni koostuvat useista kerroksista. Käytän akryylivärejä, koska niiden kanssa ei tarvitse odotella kuivumista. Osa maalauksista on kevyempiä, toiset paksumpia ja täydempiä maalista. Olen työstänyt maalauksia myös maalia pois rapsutellen ja hiomapaperilla hioen. Osassa pieniä maalauksia on mukana ohutta ompelulankaa tuomassa struktuuria. Pidän myös maalinvalumista maalauksijäljessä ja olenkin aiemmin käyttänyt usein paljon vettä maalatessa. Nyt opinnoissa olen oppinut käyttämään akryylimedumeita värien kanssa. Varsinkin kiiltävää mediumia on maalauksissa mukana. Lisänä myös puuvärikyynän hentoja viivoja. Lopuksi viimeistelin maalaukset vernissalla.

Levy oli helppo valinta pohjaksi, koska ne olivat valmiita maalattavaksi parilla pohjustuskerralla. Niitä oli myös vaivatonta hankkia lisää juuri sen kokoisena kuin halusin. Levyille maalaaminen oli erilaista kuin kankaalle. Levy ei ime väriä ja kaikki siveltimenvedot jäävät näkyviin. Pidän siitä, kuinka sivellin ja väri liukuvat tasaisella pinnalla. Levyillekin uppoaa valtavat määrät väriä, varsinkin mustalla gessottuun pohjaan. Musta pohja oli jotenkin loputon ja kaikki, mitä siihen laittoi, tuntui häviävän jonnekin.

4. Video

Video välineenä on minulle tuttu ja ollut paljon käytössä työssäni luokanopettajana, varsinkin nyt korona-aikana, kun koulun juhlia ja tapahtumia ei ole voinut yhteisesti järjestää. Video on taipunut hyvin erilaisten esitysten ja näytelmien kerronnan välineeksi. Olen myös koostanut muutamia omia videoprojekteja, mutta maalausten rinnalle tai taiteellisempaan kokonaisuuteen en ole videota aiemmin yhdistänyt.

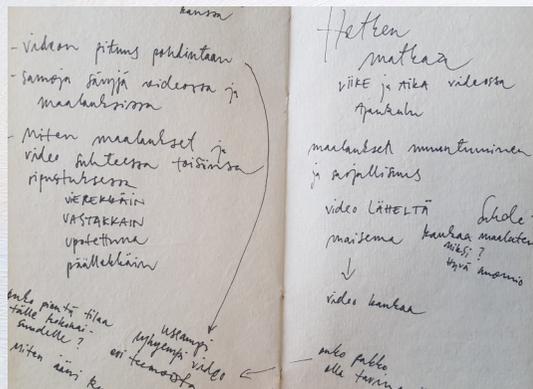
Pohdin aluksi videota laajempaan esityksenä äänimaailmoineen ja mukaan käsikirjoitettuihin kertojineen. Ohjaajien kanssa mietinnässä jo projektin alkupuolella oli, miten lopullisessa työssä maalaukset ja video olisivat suhteessa toisiinsa: vierekkäin, vastakkain, upotettuna vaiko päällekkäin. Kehittelin mielessäni ajatusta projisoida video maalaus pohjalle, ikään kuin se olisi yksi maalauksista. Tämä ajatus jäi voimaan. Pienten maalausten rinnalle tulisi siis videon ja maalaus pohjan tai -pohjien kokonaisuus.

Kuvasin videoita luonnossa läpi kesän myöhäissyksyyn asti. Kuvaamiseni oli varsin intuitiivista ja spontaania. Kuljeskelin luonnossa ja huumaannuin valosta, heijastuksista ja katsomisesta. Etsin valon läikähdymiä ja vastavaloon kuvaaminen loi kuviin haluamaani estetiikkaa. Mielestäni parhaimmalta näyttivät hieman hämärit, kontrastiset ja osittain sumeat kuvat. Niissä oli maalauksellisuutta, jota etsin. Minua kiehtoivat erityisesti kuihtuneet kasvit ja maan murrettut sävyt. Kuvasin myös kasvimaata ja sadonkorjuuta puutarhassa, kuten ensimmäinen idea lopputyöaiheesta oli.

Kuvasin pääasiassa mökillä ja jonkin verran Tampereella lähiympäristössä, mm. Iidesjärvellä, Ahlmannilla, kukkakedolla Lempäälässä ja Nokiolla metsässä. Monesti perhe odotteli autossa tien penkereellä, kun bongasin jonkun hyvän näkymän ja ryntäsin kuvaamaan.

Kuvasin videot puhelimen kameralla. Minulla oli käytössäni järjestelmäkamera, mutta jotenkin en päässyt sen kanssa sinuiksi missään vaiheessa projektia. Sen näyttö oli pieni ja laite iso. Litteä puhelin kulki helposti mukana ja oli jotenkin huomaamaton minun ja kuvauskohteen välissä. Puhelimen isolta näytöltä näin helposti kohteeni ja valon ja sen rajalliset säätömahdollisuudet riittivät minulle. Kuvasin lähikuvia, työnsin kameran kohteisiin kiinni, menin kamera edellä pensasiin ja lähelle maanrajaa. Näin en varmaan olisi toiminut minkään arvokkaamman ja herkemmän laitteen kanssa. Kuvasin paljon lähikuvia, ne näyttivät parhaimmalta, koska puhelimen kameralla en saanut syvyyttä laajempiin kuvakulmiin. Kuvan laatu sen sijaan on nykypuhelimissa suuri ja riittävä.

5. Installaatio

Lyhyitä videoita kertyi lopulta noin 360 kappaletta. Katselin videoita jonkin verran läpi syksyn ja alkukevään aikana, järjestelin niitä, mutta en oikein tiennyt mistä kulmasta niihin tarttua. Näin ollen videoiden työstäminen jäi sivuun ja keskityin maalaamiseen.

Videon projisointia varten tarvitsin maalauspohjia, joiden kokoja mietin hyvän tovin. Ohjaajani kanssa tuli nopeasti juteltua kuvasuhteesta sen verran, että valitsin videon kuvasuhteeksi 4:3. Hankkisin sen mukaan maalauspohjatkin. Kuvasuhde 16:9 tuntui liian pitkulaiselta, joskin olisi ollut käypä valinta sen puolesta, että se oli kuvattujen videoiden kuvasuhde. Tulin ajatelleeksi vasta editointivaiheessa, että videoidenkin kuvasuhteenkin voi valita jo kuvatessa. Nyt lopullisesta videosta rajautuisi siis osa reunoista pois. Se ei kuitenkaan tuntunut mitenkään häiritsevältä. Valitsin lopulta projisoinnin pohjaksi ja rinnalle mdf-levyt mitoiltaan 100 cm x 75 cm.

Tavoitteenani oli tehdä maalauksia, jotka muodostaisivat kokonaisuuden videon kanssa ja joiden rinnalla video olisi ikään kuin yksi maalaus. Kuvaamani materiaali antoi inspiraatiota maalausten värimaailmalle. Maalasin ensin kukkia ja kasveja läheltä eräänlaisena vastinparina videon lähikuville. Valmistelin yhtä pohjaa vaaleaksi, tein siihen useamman kerroksen ja tarkastelin mitä syntyy. Ajattelin myös, että siitä tulisi mahdollisesti pohja projisoinnille. Pohjustin yhden levyn mustaksi ja lähdin rakentamaan sitä. Yhdestä pohjasta tuli heleän keväinen, kuin narsissi, ja yksi pohja edusti murrettuja sävyjä. Tein yhden kukkamaalauksen valmiiksi asti ennen kuin tajusin, että se on liian runsas ja kukkea videon rinnalle.

Editoinnin aloittaminen ja teknisten yksityiskohtien selvittäminen tuntuivat hankalalta siksikin, että olimme edelleen etäopetuksessa. Olin hieman jäänyt odottamaan, että tilanne muuttuisi. Kevät kuitenkin eteni. Vähitellen lähestyi aika, että pitäisi istua alas videomateriaalin kanssa ja päättää mitä sille tehdä. Valokuvaaja Aapo Huhta (Miettinen, 2020) kuvaa oman taiteellisen prosessinsa sisältävän kaksi hyvin erilaista vaihetta. Intuiitiiviset kuvaustilanteet ja hetkessä eläminen vaihtuvat täysin toisenlaiseen tekemiseen kuvien jälkityöstövaiheessa. On aika pohtia teemaa ja tehdä valintoja.

Kuvaushetkissä on helppo inspiroitua ja vaellella, mutta lopullisen teoksen viimeisteleminen vaatii päätöksiä ja rajauksia. Se tuntui runsaan materiaalin keskellä haastavalta. Mietin myös videon poisjättämistä, mutta toisaalta video jo itsessään kuvaa aikaa ja ajankulua, muutosta ja liikettä, joten se tuntui tärkeältä osaselältä kokonaisuudessa. Lopulta tartuin editointityöhön kunnolla vasta huhtikuu alussa.

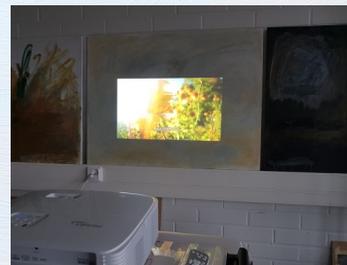

6. Liikkuva maisema

Tärkein hetki lopun työstöprosessissa koitti pääsiäislomalla koululla, kun vihdoin kokeilin projektorilla heijastaa videota maalaus pohjalle. Vaalean pohjan sijasta kokeilin myös mustaa maalausta ja kas, se toimi hienosti! Pohjan tummat värit loivat mystisen taustan videolle. Lisäksi maalauksessa käyttämäni metallivärit heijastelivat projektorin valoa luoden lisäelementin näkymään. Maisema liikkui, valo maalasi. Katsoja näkee tässä videomaalauksessa monia kuvia, vaihtuvia maisemia, joista monet voisivat olla esillä vaikka itsenäisinä valokuvina. Hetken mietinkin, että mitä jos vielä valokuvaisin heijastukset, niistäkin voisi koostaa jotain... Valokuvat ja muuta uudet teokset voivat kuitenkin olla uusia alkuja seuraaville projekteille.

Installaation rakentamisessa oli monta muuttujaa ja valintaa tehtävänä: projektori, projektorin etäisyys maalauksesta, heijastetun valon voimakkuus, tilan valaistus, maalaus pinnan heijastavuus ja väri sekä videon ominaisuudet. Sopivimmat valinnat näihin kaikkiin löytyivät vain kokeilemalla. Kokeilin läpi koulun projektorit ja projektorien ominaisuudet. Heijastin kuvaa maalaus pohjalle ja muutin pohjaa, lisäsin tai poistin heijastavuutta ja kullanhohdetta, ja katsoin uudestaan. Kokosin installaation useasti maalausluokkaan, maalasin videon rinnalle ripustettavia maalauksia uudestaan, vaihdoin sävyjä ja horisonttilinjaa, vaihdoin luokan valaistusta ja katsoin taas. Maalaukset videon rinnalla pelkistyivät ja löysivät paikkansa. Kokonaisuus sai nimen Kesän jälkeen.

Videota editoitaessa oli tärkeää projisoinnin avulla katsoa, mitkä valinnat näyttäisivät lopullisella videolla parhaimmalta. Säädin kuvien siirtymiä, kokeilin lomittaa niitä toisiinsa ja hidastaa liikettä sekä katsoa, näyttäisikö paremmalta muokata videota läpinäkyvämmäksi eli enemmän taustaväriä läpäiseväksi. Videota olisi voinut hioa loputtomiin, mutta nyt aika kävi vähiin. Toisaalta videon valinnat menettivät merkitystään, koska tumma maalaustausta vaikutti niin paljon kokonaisuuteen. Lopulta videosta tuli 11 minuuttia pitkä ja käytin sen editointiin Adobe Premier Elements-ohjelmaa.

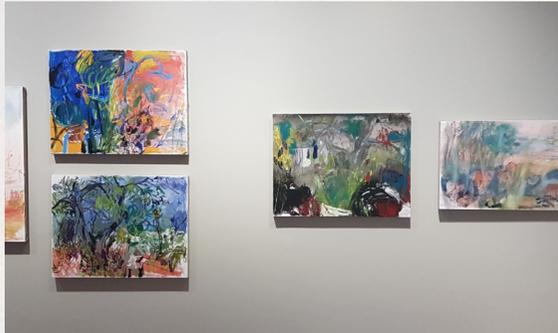
Projisointikokeiluja koululla

Yksityiskohtia teoksesta Kesän mentyä

Retulaisen maalauksia Mäntän Göstassa kesällä 2018 Nautinto-näyttelyssä

Liulia maalaus Juhannus Laukon kartanon kesänäyttelyssä 2019

7. Prosessi

Työn kiihkein vaihe ajoittui viimeiseen kuukauteen. Ainakin projisointia minun olisi kannattanut kokeilla jo aiemmin, koska se vei työtä ratkaisevasti eteenpäin ja olisi aikaistanut lopullisia ratkaisuja. Toisaalta vasta prosessin loppupuolella työ alkaa tiivistyä ja on mielenkiintoista nähdä, mitä omat ratkaisut synnyttävät. Olen viimeistään lopputyöprosessin myötä sisäistänyt, että ratkaisuja ei välttämättä keksi valmiiksi etukäteen pohjimalla vaan ne löytyvät tekemällä ja rohkeasti kokeilemalla. Ennen työn tekemistä ei tarvitse tietää lopullista suuntaa. Olen aiemmin ajatellut pikemminkin niin, että aloitan työn vasta sitten kun tiedän tarkemmin mitä teen.

Marita Liulia (2016, 18) on todennut, että hänen parhaimmat teoksensa ovat syntyneet vasta kun hän on uskaltanut tehdä niille jotain radikaalia ja spontaania. Ihailen Liulian monipuolista taiteellisuutta ja hänen suuria, hehkuvanvärikkäitä maalauksiaan. Liulialle työskentely on kokonaisvaltaista kehon ja mielen yhteyttä, jossa maalaus syntyy antautumalla, ei pinnistelemällä. Jotenkin niin ajattelen itsekin. Tuntuu, että tarvitsen maalaamista avuksi siihen, että tiedän mitä maalaan. Minulle maalaaminen ei ole suunnitelman toteuttamista, vaan parhaimmassa tapauksessa suunnitelman yli menemistä. On tosin vaikea maalata ilman jonkinlaista mielikuvaa tai aihetta. Vaikka olen yrittänyt maalata vapaasti, pohjille on ilmestynyt samoja tuttuja kuvia, joita olen tehnyt aiemminkin. Tässä prosessissa näin kävi esimerkiksi kukkatyön kanssa, joka jäi pois kokonaisuudesta.

Prosessin aikana aihetta työstetään ja samalla voi syntyä monenlaista muutakin tuotosta. Työstämällä tutut kuvat tulevat ja menevät. Sitten voi päästä kohti uutta. Kirjoittamiseen liittyen Natalie Goldberg (2004) on sanonut, että kun kaiken on jo mielestään kirjoittanut, onkin vasta alussa. Pysin maalausprosessissani kohti jotakin tämän tyyppistä tilaa. Tässä työssä pääsin pitkälle, mutta haluaisin maalata vielä vapautuneemmin ja rohkeammin. Minua inspiroi opintojen maalauskurssilla esiin tullut australialainen taiteilija Heather Betts, jonka värikkäissä töissä on paljon liikettä ja vimmaa. Ne ovat iloisia ja dramaattisia yhtä aikaa. Yhtä lailla pidän Anna Retulaisen taiteesta. Hänen maalauksensa ovat ekspressionistisia ja ilmavia. Tein opinnoissa taiteilija-esittelyn Retulaisesta ja vaikutuin hänen suorasukaisesta ja rehellisestä lähestymistavastaan maalaamiseen.

8. Luottamus

Elisabeth Gilbert (2015) puhuu veijarimaisesta luottamuksen energiasta, jonka avulla luovan työn tekijä uskoo tekemiseensä ja tekee sitä ilon vallassa. Gilbert kehottaa ajattelemaan, että luovan prosessin ei tarvitse muodostua raskaaksi ongelmanratkaisuksi vaan sen sijaan voi uskoa, että ideat ja ratkaisut kyllä löytävät toteuttajansa luo, kunhan hän ei karkota niitä luotaan epäuskolla tai synkistelyllä. Gilbertin näkökulma on tärkeä, koska luovan prosessin ollessa kesken ja hakiessa suuntaa voi helposti ahdistaa. Minulle useamman teoksen samanaikainen työstäminen, lukeminen ja kirjoittaminen ovat olleet hyviä välineitä pitää työprosessi käynnissä. Minulla oli perjantait arkityöstä vapaat, joten saatoin tulla koululle tekemään lopputyötä. Kerrankin oli aikaa syventyä.

Olen saanut syventävistä kuvataideopinnoista ennen kaikkea luottamusta omaan tekemiseen. Luotin myös lopputyöprosessin onnistumiseen ja uskalsin kokeilla uutta videon kanssa. Opinnoissa opettajiemme kannustava ohjaus on vienyt oman ja muiden taiteen ja tekemisen äärelle. Olen maalarina parempi kuin ennen opintoja ja näen myös enemmän suuntia, joita kohti maalarina ja kuvantekijänä mennä. Aion ehdottomasti jatkaa maalauksen ja videon yhdistelyä ja tutkimista. Aion myös kirjoittaa. Sanat, tekstit, runot ja lauseet inspiroivat minua. Maalauksen ja tekstin yhdistäminen olisi kiinnostavaa sekin. Jotakin omasta tavasta tehdä on alkanut hahmottua.

Lopputyöni koostuu kahdesta teoksesta. Pienempien maalausten kokonaisuudesta Elämän kehällä sekä maalausten ja videon installaatiosta Kesän mentyä. Lopputyöni molemmissa osissa toteutuu teema ajan kulumisesta ja uskon sen välittyvät katsojallekin. Ohi kulkevan ajan ja kuoleman pohdiskelu ovat taiteen ikuisia teemoja. Tämän teeman yhdistäminen luonnonaiheisiin on valintana klassinen. Yhtä lailla maisema on tuttu aihe maalaustaiteessa. Olen käsitellyt teemaa kuitenkin omalla tavallani.

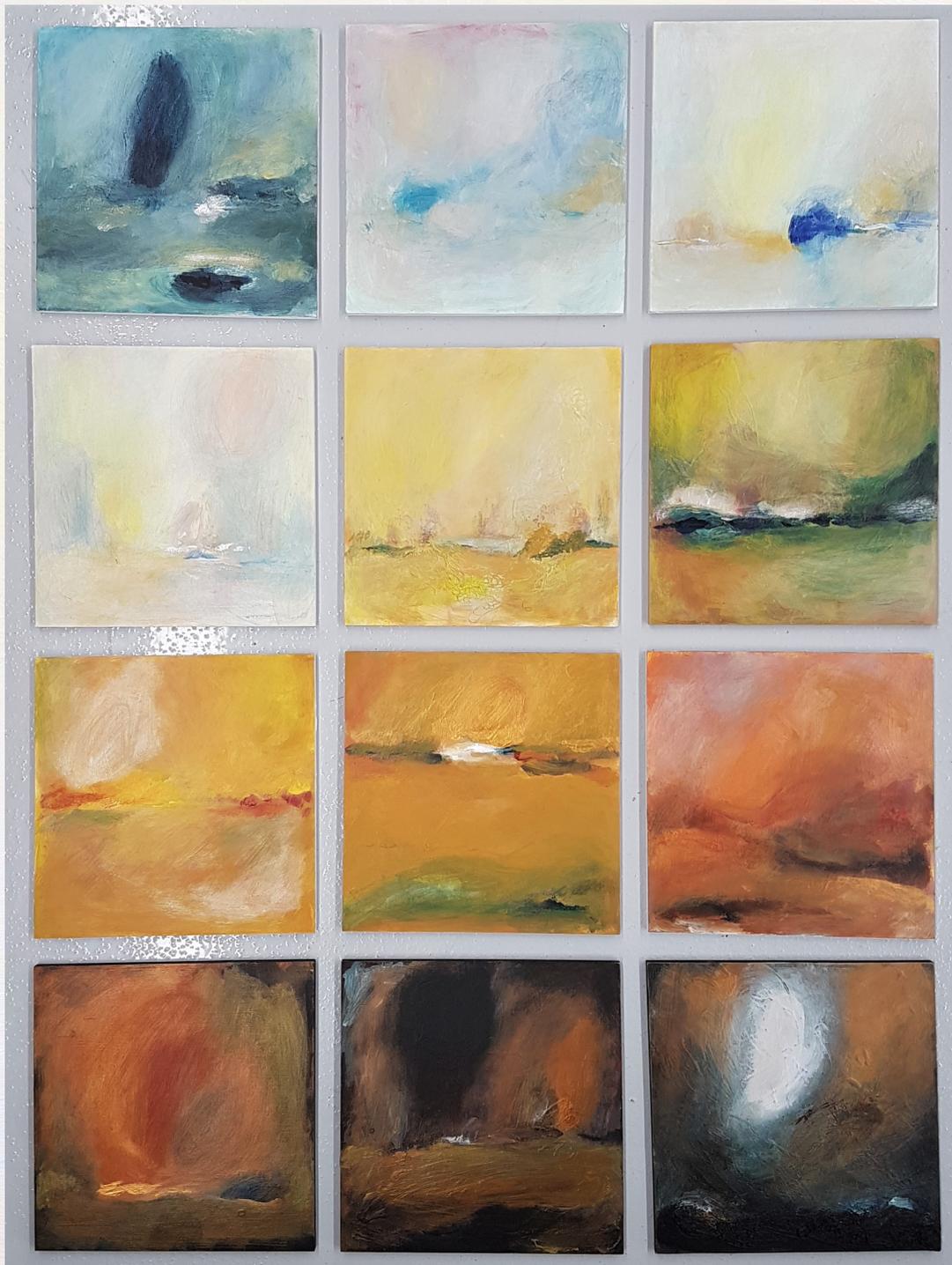
Lopputyöni keskeinen löytö oli projisointi tumman maalauksen päälle. Se oli onnenkantamoinen, joka syntyi kokeilemalla. Videon katseleminen maalauksen päällä oli minulle lopputyöprosessin kohokohtia ja sen myötä toteutui tavoite videon ja maalauksen yhdistämisestä. Videosta ja maalauksista sen rinnalla muodostui todella toimiva kokonaisuus. Installaation rakentaminen oli myös uusi ja mielenkiintoinen kokemus.

Valmista installaatiota katsellessa mieleeni tulevat valokuvaaja Marja Pirilän (2014) camera obscura -menetelmällä luodut valokuvat maisemista ja ihmisistä huoneissa. Installaatiossani heijastan luonnon liikkuvia kuvia maalauksen maailmaan. Pirilä heijastaa ulkomaailmaa sisätilaan ja ikuistaa valokuvaan kerroksellisen unenomaisia näkymiä. Mitä muuta vois heijastaa kuin luontoa? Millaisille eri pohjille? Minkälaisen alun uusille projekteille tästä saakaan?

Yksityiskohta teoksesta

Kesän mentyä

Elämän kehällä

12 osaa, 1 osa 27 cm x 27 cm

Akryyli levyille

Kesän mentyä

Installaatio

Akryyli levyille 300 cm X 75 cm

Video 11 min

Kiitos Sara Hildén -akatemian opettajille syventävien opintojen innostavista sisäl-
löistä. Erityiskiitos lopputyöohjaajilleni Heidi Saramäelle ja Erno Peltoselle!

Lähteet:

Gilbert, Elisabeth: Big Magic, Uskalla elää luovasti. Gummerus 2015.

Goldberg, Natalie: Luihin ja ytimiin. Suom. Nina Hakalahti ja Jyrki Tuulari. KVS 2004.

Huovinen, Veikko: Teksti kirjailijan muistokivessä Sotkamon hautausmaalla. www.sotkamo.fi/Kirjailija-ja-Sotkamo-esite.pdf. Viitattu 10.4.2021.

Liulia, Marita: Kultakausi Golgen Age. Serlachius-museot 2016.

Manner, Eeva-Liisa: Katkelma runosta Kirkkaat aamut kohoavat. Kokoelmasta Niin vaihtuivat vuoden ajat. 1964.

Miettinen, Tero: Palkittu nuori valokuvaaja Aapo Huhta soimaa sosiaalisen median kuvasovelluksia: ”Välillä tuntuu, että n pitäisi räjäyttää”. Aamulehti 6.9.2020. www.aamulehti.fi/kulttuuri/art-2000007433862.html. Viitattu 6.4.2021.

Pirilä, Marja: Carried by Light. Musta taide 2014.